

ANTÓNIO TENREIRO'NUN OSMANLI TOPRAKLARINDA YAPTIĞI
GEZİ NOTLARI (1523-1529)

Salih Özbaran

Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde çeşitli amaçlarla seyahat etmiş Avrupalı tüccar, bilgin, din adamı, devlet temsilcisi sıfatında olanların veya özel bazı emellerle dolaşmış kimselerin pekçoğunun gözlemlerini kaleme aldıkları, zengin bir seyahat literatürü bıraktıkları bilinmektedir. Ancak, imparatorluğun yapısına büyük ölçüde ışık tutan bu zengin tarih kaynaklarından şimdiye kadar yeterince faydalanıldığını söylemek zordur. Pek azının türkçeye kazandırıldığı seyahatnâmelerin bir kısmının da halâ Avrupa kütüphanelerinde ve çeşitli koleksiyonlarda yazma olarak beklediği düşünülürse Osmanlı tarihçilerinin ne tür kaynaklarla başetmesi gerektiği kolayca anlaşılır(1).

Bu kısa yazıda sunmak istediğim konu, anılan seyahat literatürü içinde olan ve Türk tarihçiliği nezdinde pek az bilinen, belki de hiç bilinmeyen küçük bir parçasını oluşturan bir *itinerário*'dur onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Portekizli gezginlerin bıraktıkları notlardan sadece António Tenreiro'nun *Itinerário*'sudur(2).

Tenreiro'nun gezisini yaptığı dönemi iyi kavrayabilmek için onaltıncı yüzyılın ilk yarısında Türk ve Portekiz imparatorluklarını yüz yüze getiren, başka bir deyişle, Asya topraklarında egemenlik kuran Portekizliler ile Hind Okyanusu sularına sarkan Osmanlıları karşı karşıya getiren gelişmeleri, birkaç cümle ile de olsa, özetlemek isterim.

Bilindiği üzere, dini, politik ve ekonomik zorlamaların ve deniz-

(1) Gezi Edebiyatı ile ilgili bazı yayımlar için bakz. B.Lewis, «Some English Travellers in the East», *Middle Eastern Studies*, Nisan 1968, ss. 296-315. Bu makalenin Türkçesi bu sayımızda yer almaktadır (S.Ö.).

(2) Salih Özbaran, «XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili Portekizce Kaynaklar», VIII. Türk Tarih Kongresi, II Cilt (Ankara, 1981), ss. 1024-1026'da Portekizli gezginlerden kısaca bahsedilmiştir.

cilikteki teknik gelişmelerin teşvik ettiği keşifler sonunda Portekizliler Hind Okyanusuna, haitâ uzak doğuya gittiler; baharat yolunu doğu Akdenize bağlayan Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki trafiği kesmek çabası içinde göründüler. İşte, ne Hind ne de Arab dünyasının önüne geçemediği Portekiz yayılmasına, İslâm adına dur diyen Osmanlılar olmuştur. Kızıldeniz'de egemenlik kuran Osmanlılar Aden'den ve Arabistan yarımadasının öte yakasındaki Basra'dan Hind Okyanusu'nu gözlerken Portekizliler de Hürmüz adasında üslenmek suretiyle rakiplerini blokaj altında bulundurmak istemişlerdir. İşte böyle bir ortam içinde, imparatorluklarından ayrılmış, kara bağlantısıyla ülkelerine dönerken Osmanlı topraklarından geçerek Lizbon'a dönmüş gezginler arasında António Tenreiro'nun çok önemli bir yeri vardır (3).

Portekizcede «Viagens da India a Portugal por terra» (kara bağlantılı Hindistan'dan Portekiz'e seyahatlar) adı ile bilinen ve bir Portekizli olan Sousa Viterbo tarafından 1897 ve 1898 yıllarında bir listesi hazırlanan (4) kaynakların tarih bakımından en eskisi ve belki de en önemlisi António Tenreiro'nun *Itinerário*'sudur.

1523 ve 1529 yılları arasında yapılan gezilerin (5) kaleme alınmış şekli olan ve 1560 yılından itibaren çeşitli baskıları yapılan bu seyahatnâmenin (6) son baskısından, yâni 1923 yılında Antioio Baião tarafından Coimbra'da *Itinerario da India a Portugal por terra* başlığı altında yayınladığı iki seyahatnâmeden birincisi olan «*Itinerário da António Tenreiro, cavaleiro da Ordem de Christo, em que se contem como da India veo por terra a estes Reynos de Portu-*

(3) Onaltıncı yüzyılda Osmanlı güney siyaseti ve Portekizlilerin Kızıldeniz ve Basra Körfezi yollarını kapatma çabaları ile ilgili olarak bakz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti, İstanbul, 1974*; S. Özbaran, «Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu», *Tarih Dergisi*, sayı 31 (İstanbul, 1978), ss. 65—146.

(4) S. Viterbo, «Viagens da India a Portugal por terra e vice versa», *O Instituto*, XLIV—XLV (Lisboa, 1897—98).

(5) Tenreiro yedi yıl içinde şu güzergahlarda dolaşmıştır: Hürmüz'den Şah İsmail'in sarayına (1423—24); Tebriz'den Kudüs'e ve Kahire'ye (1524—25); Kıbrıs'tan Hürmüz'e (1525—26); Hürmüz'den Basra—Halep—Kıbrıs yoluyla Lizbon'a 1528—29)

(6) Sadece Türk değil, Portekiz dışındaki tarihçilerce de pek tanınmayan ve yararlanılmayan Tenreiro'nun *Itinerario*'su, ilk baskısından sonra 1725, 1782, 1829 ve 1923 yıllarında olmak üzere dört kez daha yayımlanmıştır (bakz. J. Aubin'in geride metin içinde adı verilen makalesi, s. 238).

gal»dan yararlandım. Aslında, nüsha farklarını tesbit edip, söz konusu seyahatnâmenin kritik bir çalışmasını yaparak böyle bir yazıyı kaleme almak daha isabetli olurdu; ancak bu, hem uzun zaman gerektiren bir iş hem de mükemmel bir dil bilgisini gerektiren bir iştir. Bunun iyi bir örneğini Fransız bilgin Jean Aubin vermiştir «*Pour une Etude Critique de l'Itinerário d'Antônio Tenreiro*» adlı makalesinde Sayın Aubin bu ideali gerçekleştirmiştir(7). Ben bu basit incelemede Tenreiro'yu, eserinin 1923 baskısından faydalanarak, Osmanlı ülkelerinde ve İran'daki güzergahında izlemekten öteye gitmedim.

İran'daki gezileri, Türkmenler

Hürmüzden İran şahına gitmek üzere ayrılan Portekiz elçisi ile 1 Eylül 1923 tarihinde galé real olarak adlandırdığı bir gemi ile ayrılan Tenreiro, **Bandel** diye isimlendirdiği, şüphesiz bender olması gereken, Hürmüz'e en yakın İran limanında karaya çıkmış, Hürmüz Hakimliği ile Safevi imparatorluğu arasında sınır teşkil eden Lar'a gelmiştir(8). Verdiği bilgiye göre Lâr 4000 hâne (**vizinho**)li idi, halkı müslüman lâri (**Laris**)'lerden oluşmaktaydı. Esas ticâretinin Hürmüz'e at sevketmek olan bölgede mükemmel **arcos turquescos**, yâni Türk usûlünce ok yapıyordu. Etraflıca tasvir ettiği Lâr'dan sonra yola devam eden ve 3—4 günlük yolculuktan sonra Türkmenler (**Turquimais**) ile meskûn olan bölgeye varan seyyah, onları şöyle anlatıyor: «Şahın hükmü altında olan bu bölge halkı, her zaman arazide çadır hayatı sürmekte; yün keçeden yapılmış çadırlar üzerinde keten bezinden mamul yuvarlak beyaz çadırlarını taşıyorlar. Hayatları küçük baş hayvan (**gado muido**) ve at yetiştirmekle geçiyor. Beyaz ve sarımsı (**ruiva**) ırk. Çok pamuk karıştırılmış yün elbise (**pano**) giyiyorlar, bazıları ayak topuğuna kadar uzanıyor. Kışın, bunlar üzerine dikilmiş kuzu ve tilki derileri giyiyorlar. Kadınları pek güzel; çok iyi ipekten halı dokuyorlar. Türkmenler her zaman **aduar**, yâni çadırlarıyla dolaşıyorlar. Gördüğümde sayıları eksik olmasına rağmen, her bir **aduar** genellikle 500 veya 600 çadırdan oluşuyordu. Yetiştirdikleri iyi at ve kısraklarla geziyorlar. Ok, kılıç veya pala ve çelik kalkanlarla iyi silahlanıyorlar. Büyük muharebeler dışında mızrak kullanıyorlar. Kış ve yaz, her zaman, daha iyi iklime sahip başka bir yere göçüyorlar. Şahın bütün arazi ve dağlarında bu ırkı gördük. Şahın ülkesinde hüküm süren Safavi (**rafavi**) tarikatına inanıyorlar, yâni Muhammed'den ziyade Ali'ye saygı duyuyorlar.

(7) Bakz. *Arquivos do Centro Cultural Portugues*, III (Paris, 1971), ss. 238—252.

(8) «*Da Cidade de Lara*» (António Baião *Itinerários da Índia a Portugal por terra*, Coimbra, 1923, ss. 9—12).

Kırmızı başlık taşıyorlar. Kendilerine kırmızı başlar anlamına gelen kızılbaş cazelbaras cabeças vermelhası diyorlar. Şunu farkettim ki, ne İslâm kanunlarına ne putperest âdetlerine ne de başka bir esasa bağlı değiller» (9).

Hayran kaldığı Şiraz(10), Safevilerin idari merkezi İsfahan(11) ve Tebriz'e giderken uğradığı yerleşme merkezlerinin (Kaşan, Kum, Saba, Miane, Sultaniye'nin) tasvirlerini yapmakta, bu arada sık sık Türkmenlerden bahsetmektedir(12). İran'ın tarihi coğrafyası için pek değerli bilgiler vermektedir. Bir ara esas güzergâhından saparak Hazer Denizi kıyılarına varan, Erdebil'i anlatan seyyah(13) tekrar Tebriz'e döndüğünde Nahçıvanlı yedi Ermeni tüccar kılavuzluğunda, Kudüs'ü ziyaret etmek amacıyla batıya yönelmiş, Anadolu'ya ulaşmıştır. Erciş (Argis) (14) ve Ahlat (Aclata) (15)'i tasvir ettikten sonra, Osmanlı-Safevi rekabetinde büyük payları olan yarı bağımsız hakimliklerden Bitlis için «ne Sufi'ye ne de Büyük Türk'e

(9) «...sao Turquimais, naturaes do senhorio do Sufi: andao sempre em campo em aduares, trazem huas tendas brancas redondas de lenço sobre outras de feltro de laa. Vivem per criações de gado miúdo, e cavallos: he gente branca, e ruiva: vestem pano de lenço dalgodao acolchoado com muito algodao, e huns roupoes esquipados, que lhe dao polo atelho; no inverno os trazem forrados de pelles de cordeiros, e de raposas. As mulheres sao fermosas; têm as alacatifas muito finas de seda, e sempre andao em aduares, e cada aduar tera quinhentas ou seiscentas tendas, posto que delles tenho menos. Andao em bons cavallos, e égoas, que criaõ, e bem armadas de arcos, e treçados, ou samitarras, e escudos de aceiro; nao usao lanças, senao em batalhas grandes. Em inverno, e verao sempre andao no campo; porque quando néva em hua parte, se mudaõ pera outra, onde hamais temperados ares: em todos em campos, e terras da senhorio do Sufi vimos esta gente. Tem a ley do Sufi, que se chama Rafavi, que he darem mais honra a Ali, que a Mafamede; trazem o carapuçao vermelho, fallao lingua Turquesca: Chamaõ-lhe cazalbaras, que uer dizer em sua linguagem, cabeças vermelhas. E o que me pareceo desta gente he, que nao guardaõ ley de mouros, nem de gentios; nem outra nenhua». (ss. 12—13).

(10) «Da Cidade de Xiras» (ss. 16—19).

(11) «Da Cidade de Espayao, cabeça do Reyno» (ss. 20—22).

(12) «Da grande, e notavel cidade de Tabriz...» başlığı altında Tebriz'i etraflı olarak anlatmaktadır (s. 28—32).

(13) «Como chegou Sufi com o campo a hua villa suachamada Ardivil» (ss. 42-44).

(14) «De hua villa, que se chama Argis...» (ss. 48—49).

(15) «Da vila que se chama Aclata...» (s. 49).

itaat etmiyor» demektedir(16).

Diyarbakır

Doğu Anadolu ve Güney-doğu Anadolu'daki Osmanlı yönetim merkezlerinden gezginin yolu üzerinde bulunanların ayrı ayrı anlatıldığı seyahat-nâmeden Diyarbakır örneği ile, kaynağın Osmanlı tarihine nasıl bir katkıda bulunabileceğini göstermek istiyorum :

«Diyarbakır (caraemite), o taraflarda çok önemli bir krallığın merkezi olan bir şehirdir. Geniş bir yer kaplar. Kuzeyde Dicle nehri-ne dayanır, çok muazzam sur ve duvarlarla çevrili olup hayranlık veren binalara sahiptir. Taştan yapılmış surlar çok yüksek ve geniş olup pek mükemmel burçlarla donanmış, halâ bütünüyle sapa-sağlam durmaktadır; bana Greklerinkinden farklı göründüler, İç taraftaki evler surların yapı şeklinden farklı, Fransız tipi modern evler tarzında yapılmış olup halen müslümanlar (mouros) tarafından kullanılmaktadır. Sadece kiremitsiz ve kulesiz kiliseleri var, çanlar herhalde [bu kulelerde] bulunuyordu. Şehirde suyu pek bol olan bir pınar varki şehri boydan boya geçen hoş bir dereye akmaktadır. Nehir boyunca değirmenler ve hamamlar bulunmaktadır. Şehirde, bu yörelerde olduğu üzere, her çeşit meyva ağacını havî geniş yemiş bahçeleri var. Yakubiler (Jacobitas) ve Nasturiler ve bizim dilimizde Sancta Maria'yı sevenler anlamında olan ve **Dustimarla** denilen farklı adetlere sahipler; diğerleriyle beraber bütün Hıristiyanlar dört bin kadar var(16a). Halk beyaz olup arapça konuşuyor; Türkler ve diğer milletler de var. Sultan (o grao Turco)'ın egemenliğinde olup yeniçeriler (geniceros) ve tüfenkçiler (espingardeyros)'dan oluşan yaya kuvvetleri bir beylerbeyi (Baxaa) tarafından idare ediliyorlar... Pek münbit olan arazide özellikle buğday, arpa ve meyva gibi ürünler bol At ve kısrakların bakımı için bir hayli yer var ki bu durum buralardaki Türkmenlerin ve Hıristiyanların yaşama tarzını belirlemektedir. On veya oniki bin sipahi (Turcos de cavallo) tedarik ederler; bunlar her zaman bu bölgede herhangi bir

(16) «De hua vila que se chama Bytaliz em a baixa Armenia, que nam daa obediencia ao Sufi, nem ao grao Turco» (s. 51).

(16a) Profesör Nejat Göyünç, Osmanlıların 1518 yılında yaptıkları bir tahrirle dayanarak, Diyarbakır şehrinin nüfusunu 12.000 olarak tahmin etmektedir. Bunun, resmî görevliler ve aileleri dışında, 6270'inin müslüman, 5442'sinin hıristiyan olduğunu sanmaktadır (bakz. N. Göyünç, «XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu», Türkiye İktisat Tarihi Semineri (yay. O. Okyar); Hacettepe Üniversitesi yayını, Ankara, 1975, s. 73).

savaş için hazır beklemektedirler; hepsi adı geçen beylerbeylik emrindedirler. Padişahın İran Şahından aldığı bu şehir ve bölge bağımsız bir krallığın ismini (o reyno de Diarbeche) taşımaktaydı. Şehre vardığım zaman bir Hıristiyan beni bir kervansaray (carvançara)'a götürdü. Fazla yağmur yağdığından orada birkaç gün kaldık» (17).

Tenreiro, bu arada, Diyarbakır beylerbeyisinin kendisini çağır-tığını ve konuştuklarını naklederken, beylerbeyinin İtalyanca bildiğini, İtalya'dan geldiğini, Portekizlilerin İran şahına silâh yardımı yaptıkları yolundaki söylentinin doğru olup olmadığını sorduğunu, bunun kesinlikle doğru olmadığını söylediğini, bunun kanun gereğince yasak olduğunu beyan ettiğini bildirmektedir(18). Tenreiro, Paşa'ya, amacının Kudüs'ü ziyaret etmek olduğunu söylemekte, bu

(17) «Caraemite he hua cidade como cabeça de reyno muy notavel em aquellas partes: he de grande comarca: situada junto do rio Tigris pera a banda do norte, cercada de muy notaveis muros, e barbacais, e edificios de grande admiraçam. Os muros sam muy altos e muy largos, de cantaria e torrejados de muito altas e fermosas torres: e todos ainda muy inteiros e saos: disseramme que fora dos gregos. As casas de dentro nam sam da meneyra dos muros: e sam edificadas de edificios modernos de tapas francesas: que agora usam os mouros. Soomente tem ygrejas sem telhados, e campanayros, onde parece que estavam finos: em algumas partes della. Nace dentro della a hua parte hua fonte muy abundante de agoa, que corre hum boo ribeyro, que a atravessa: em que ha muytas casas de moinhos e banhos: ha dentro grandes de todas as arvores de fruto como em estas partes. Seraa de quatro mil vezinhos todos Christaos Jacobitas, e Nastoris, e outros de outro custume que se chamao Dustimaria: que quer dizer em nossa lingua, amadores de sancta Maria: todos gentes brancas: falao lingua Arabia: e assi ha Turcos, e doutras naçois. He senhoreada polo grao Turco, onde tem hum Baxaa por governador della com grande guarniçam de gente de pee, que elles chamam geniceros: espingardeyros, e sam escravos do grao Turco filhos de Christaos, dos reynos que ora possuy por nossos peccados: e assi pola comarca della, que he muy fertil, e abundosa de todos os manti mentos a saber: trigo, cevada, carnes e frutas, e criaçois de egoas e cavalos, em que ha muytos lugares e aldeas habitados destes Christaes e Turquimais, em que de contino estam aposentados dez ou doze mil Turcos de cavalo, que sempre estam prestes pera qualquer negocio de guerre que soceder em esta comarca, todos sogeitos ao dito Baxaa. Esta cidade e comarca, tomou o grao Turco ao Sufi, que se intitulava em nome de reyno, e se chamava o reyno de Diarbeche (ss.56—57).

(18) «era muyto deseso em nossa ley» (s. 58).

amaçla İran'a Hürmüz'den giden Portekiz elçisine refakat ettiğini bildirmektedir. Ancak, Diyarbakır'dan ayrılmak üzere iken, Sadrazam İbrahim Paşa'nın Mısır'a hareket ettiğini öğrenince, bazı mektuplarla birlikte, üç kişi refakatında Kahireye gitmek üzere yola çıktığını nakletmektedir (18a).

Urfa

Yolda gördüklerini, uğradığı yerleşim merkezlerindeki gözlemlerini anlatmaya devam eden seyyah, Urfa'yı tasvir ederken şunları da kaydetmektedir: «Urfa, pek çok yeri tahrib edilmiş, çok eski bir surla çevrili eski bir şehirdir. Yıpranmış duvar ve surlara bakılırsa büyük bir şehir olduğu anlaşılıyor.. Arazi, erzak bakımından bolluk içinde, Hıristiyan ve Türkmenlerle meskûn. Şehirde Diyarbakır beylerbeyliğine bağlı padişahın tayin ettiği bir bey (governador) var» (19).

Halep

Kürekli taforca olarak nitelendirdiği tarzda yapılan büyük bir kayık (barca) ile Fırat nehrini geçip sayısız köy ve kasaba gördükten sonra Halep (Calepo)'e varan Tenreiro'ya göre «Halep çok büyük eski bir şehir olup surla çevrilidir. On-oniki bin hâne (vezinho) civarında olan nüfusunu Müslümanlar ve Hıristiyanlar teşkil eder. Bir kısmı Nasturi bir kısmı Maruni (maronitas)'dir, bir miktar Yakubi ve Yahudi bulunmaktadır. Hepsi yerli halk olup inançları değişiktir. Beyazdırlar ve Arapça konuşurlar» (20). Şehrin ticarî ve ekonomik ha-

(18a) Fransız tarihçi Jean-Louis Bacqué-Grammont, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan, Diyarbakır beylerbeyisi Hüsrev Paşa'nın Sultan'a yazdığı bir mektubunda adı geçen «renegat Abdülallâm»un Tenreiro olması gerektiğini belirtmektedir. (Bakz. Bacqué-Grammont, «Un Rapport ottoman sur António Tenreiro», *Mare, Luso-Indicum*, III (Paris 1976), s. 161.

(19) «Urfa he hua cidade cercada de muro muyto antigo, e em muytas derribado: grande cidade, segundo parecia polas cercas e muros que estavam destruidos» (ss. 62-63). 1526 tarihli bir tapu-tahrir defterine göre, Urfa şehrinin nüfusu 8,096 olarak tahmin edilmiştir ve bunun 5122'si müslüman, 1759'u da hıristiyan olarak verilmiştir. (bakz. N. Göyünç, aynı makale, s. 78).

(20) Calepe he hua cidade muy grande, e muy nomeada em aquellas partes como cabeça de reyno, situada pera a parte do Oriente. He muyto antiga, cercada de muro. Seraa de dez ou doze mil vezinhos, mouros e Christaos, hus que se chamao Nastoris, e outros Maronitas e outros Jacubitas: e judeus. E algus deferentes em a fee, todos naturais da terra, gentes brancas, que tem a lingoa Arabiga» (s. 64). Ö.L. Barkan, Halep'in Osmanlı tahrir defterlerinde kayıtlı ve 1521 ve 1530 yılları arasındaki nüfusun 56, 381 (10, 342

yatından söz ederken «şehir büyük bir ticaret merkezidir. Venedikli ve diğer Avrupalı Hıristiyan tüccarlar var. Şimdi Sultan'ın idaresinde bulunuyor. Bir saray (castello) ve sağlam bir kalede, mükemmel sipahi kuvvetleri yanında devamlı bir beylerbeyi var. Şehirde ayrıca Sultan'ın devşirmeleri olan üçyüz yeniçeri ile birlikte bir bey (capitao) bulunuyor ki beylerbeyinin idaresini tanımıyor» (21).

Şam

Gezgin, yanındakilerle birlikte yola devamla, Hama ve Baalbek'i ve civarlarını satırlarına konu ettikten sonra Şam (Damasco)'a ulaşıyor. «Pek tanınmış ve muazzam» şehir olarak tanıttığı Şam'ın nüfusunun yedi-sekiz bin vizinho kadar olduğunu(22) ve bunların Arapça konuşan Hıristiyan ve Müslümanlardan, bir kısmının Yahudi ve Sâmîrîler (çamoris)'lerden ve ticarete gelen Venediklilerden oluştuğunu bildiriyor. Memlûk sultanı (Grao Soldao)'nın Avrupalı tarzda yaptırdığı sarayından da bahsettikten sonra, bu yeni Osmanlı eyaletinde bulunan sipahilerin çokluğuna dikkat çekiyor.

Tenreiro'nun tasvir ettiği diğer bir yer de, Osmanlı sancağı statüsünde bulunan Safed (cefete)'dir(23). Müslüman Araplar ve İspanyol Yahudilerden meydana gelen nüfusunun bin (vizinho) olduğunu tahmin ediyor(24). Halkını fakir buluyor, bunu da oranın ticaret merkezi olmaması ile açıklıyor. Safed'in etrafında sur bulunmadığını, yüksekçe bir yerde kalesi olduğunu, duvarlarının yıpranmış olduğunu belirtiyor. Bir bey (apitao) ve bir kısım muhafız (gen-

hâne) olduğunu bildirmektedir (bakz. Barkan, «Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi», Türkiyat Mecmuası, X (İstanbul, 1953), s. 32; Barkan, «Research on the Ottoman Fiscal Surveys», *Studies in the Economic History of the Middle East* (yay. M. A. Cook), London, 1970, s. 168.

(21) «Em ella tem grande trato venezianos mercadores, e outros Christaos de Europa; ora senhoreada pelo grao Turco, em que esta de continuo hum Baxa com bom exercito de gente de Turcos do cavalo em hum castello, e em hua fortaleza, que tem muito forte. Dentro em a dita cidade esta outro capitao com trezentos geniceros, que sao escravos do Grao Turco, que nao dao obediencia a este Baxa...» (s.65).

(22) Barkan, Şam'ın 1521—1530 yıllarındaki nüfusunu aynı kaynaklara dayanarak 57, 326 (10,423 hâne) olarak tahmin etmiştir (bakz. yukarıda dipnot 20).

(23) «Da cidade que se chama Cefete» (s. 69).

(24) «1525—26 (H. 932)'de yapılan bir tahrir göre Safed' de hâne olarak 639 müslüman ve 233 yahudi bulunmaktaydı (bakz. A. Cohen and B. Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*», Princeton, 1978, s. 161.

te) bulunan bu şehirde evinde kaldığı Yahudi'nin kendisine Galilea diye adlandırdığı bu yerleşim bölgesinin efsanevi geçmişinden bahsediyor.

Ramle (Ramele) ve Gaza (gazare) yolunda ilerleyen Portekizli seyyah, bu şehirleri de anlatıyor. Eski taş surlar üzerinde yapılmış yeni sur ve duvarlarla çevrili Ramle nüfusunu Müslüman Arapların teşkil ettiğini (25), az miktarda Osmanlı muhafız kuvveti ile bir bey (governador)'in bulunduğunu, bu bölgenin gerek ticaret ve gerekse ziraat yönünden pek önemli olmadığını bildiriyor. Gaza'nın düzgün evlerine ve geniş zirai kapasitesine dikkat çekiyor. Kudüs veya Kahire yönünde giden kafilelerin tek geçit yeri olan ve casa olarak adlandırdığı, muhtemelen gümrük emininin kontrolündeki bölgeden geçen gezgin, kendisi ile ilgili haberin güvercinlerle Kahire'ye ulaştırıldığını, daha sonra üç günlük bir çöl seyahatından ve Sina yarımadasında konakladığı bazı yerlerden bahsettikten sonra Mısır'a varıyor(26).

Kahire

Mısır'da (Hain) Ahmed Paşa ile bozulan Mısır idaresini düzene sokmak üzere 2 nisan 1525 tarihinde Mısır'a varıp orada üç ay kalan Sadrazam İbrahim Paşa ile görüştüğünü yazdığına göre, Tenreiro'nun Mısır'a varış tarihi aşağı yukarı ortaya çıkar. Eski ve pekçok yerinde harabolmuş varoşundan geçip merkeze vardığında İbrahim Paşa ve diğer bazı Osmanlı umerasıyla görüşen gezgin bir ara idam edileceği korkusuyla yaşamıştır. Gâyesinin sadece Kudüs'ü ziyaret etmek olduğunu söylemişse de, aslında, Osmanlı donanmasının Süveyş'te Hind Okyanusu'na çıkmak üzere hazırlık içinde bulunduğunu bilen Portekizli Hürmüz valisinin direktifleriyle yola çıkmış olabileceğini de düşünen Osmanlı yöneticileri yine de Tenreiro'yu serbest bırakmışlardır. Serbest bırakılmasına çok memnun olan gezginin Kahire ile ilgili satırlarından birkaçını şöylece vermek mümkün: «Surlar içinde Müslüman Araplar, Türkler, Yahudiler, Avrupa'dan gelen Hıristiyanlar ve çeşitli milletlere mensup tüccarlar var. Bunlar arasında kesif bir ticaret var. Her biri bir vilâ büyüklüğünde bin haneli surlarla müskahkem ve bu surlarda kapıları bulunan dört veya beş aposentamentos var. Buralarda sadece büyük çaplı ticaret erbabı ve ticarî eşya (mercadores de grosso trato, o mercadorias) bulunuyor. Şehirde gördüğüm en mükemmel şey

(25) 1525—26 tahririnde 310 müslüman, 26 hıristiyan verilmektedir (karş. Cohen—Lewis, aynı eser, s. 140).

(26) «Da grande cidade do Cayro, pelos mouros chamada Macera...» (s. 76).

bu»(27). Şehrin uygun plânını ve geniş caddelerini övdükten sonra, Tenreiro, 300 yeniçeri ile birlikte yola çıkan Mekke kafilesinin yolculuk hazırlığını ve yola çıkışını ayrıntılı anlatıyor(28). Şehrin iktisadi hareketliliğini, erzak ve meyva bolluğunu özellikle belirtiyor; ancak, civarıdan gelen soyguncuların baskınına uğradığını, Nil'de görülen bu tür yağmalamaların nereden geldiğini bilemediğini belirtiyor. Kahire'yi tasvire devamla, kadınların serbestliğine değiniyor ve onları giysileri, gezintileri ve benzeri nitelikleriyle tafsilâtlı anlatıyor(29).

Gezgin Tenreiro'nun, hakkında en çok konuştuğu yer, şüphesiz, Kahire'dir. Osmanlı egemenliğinin kuruluşunun sekizinci yılında Kahire hakkında böyle bir kaynağa sahip olmak güzel bir rastlantıdır. Ancak bu kaynağın Portekizce dışındaki dillerden okuma imkânının bulunmaması bu önemli eseri pek dar okuyucu çerçevesi içinde kalmasına sebep oluyor.

İskenderiye

Kudüs'e gitmek niyetiyle Kahire'den ayrılan, Fuva (Fua) (30) ve Reşid (Raxite)'i(31) geçtikten sonra İskenderiye (Alexandria)'ye varan(32) seyyah orayı da şöyle tarif ediyor: «Taştan yapılmış, surla çevrili, çoğu yerde gasper taşından yapılmış binalar var. Şehir düzgün, hoş ve geniş caddeleriyle iyi plânlanmış... Halkını Hıristiyanlar ve Müslümanlar teşkil ediyor... Buraya Yunanistan ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden pekçok gemi geliyor. Şehirde konsül diye adlandırdıkları ticarî temsilcilik (feitoria)leri bulunuyor. Burada padişahın emrinde bir gurup sipahi ile bir bey var ve denizden limanı batı yakasına karşı koruyan, sığılta yükselen kalede

(27) «He abitado o de dentro do muro de mouros Arabios, Turcos, e judeus, e Christaos alguns das partes da Europa, e mercadores de diversas nações: entre os quaes ha muito trato, e trafego dentro destes muros, em que estou quatro, ou cinco apesentamentos grandes, tamanho cada hum como hua villa, de mil vizinhos, que sao cercados, e afortalezados de muro, em que tem suas portas; e dentro em ellas nao habitao outras gentes, senao mercadores de grosso trato, e mercadorias. E esta he a melhor cousa que nella vi» (s. 81).

(28) Bakz. ss. 83 vd.

(29) Bakz. ss. 85—90.

(30) «Da hua villa que esta pelo rio Nilo abaixo que se chama Fua» (s. 92).

(31) «Da hua villa que esta pelo rio Nilo abaixo, que se chama Raxite» (ss. 92—93).

(32) «Da cidade de Alexandria em Egyto» (s. 93).

cevamlı olarak dizdar (*capitao de geniçeros*) ve bir miktar topçu (*bombardeiros*) bulunuyor» (33). O anda Barbaros Hayreddin Paşa'nın donanmasının bulunduğu İskenderiye'den hiçbir tüccar gemisinin Avrupa'ya hareket etmediğini belirtirken, Portekizlilerin Kızıldeniz blokajının bahar ticaretine nasıl tesir ettiğini de açıklamış oluyor.

Kıbrıs

Tenreiro'nun bundan sonraki durak yeri *Alamizon* şeklinde kaydettiği Limasol'dur. Ardından Magosa (*Famagusta*)'ya geçen gezgin(34) o yörenin ticari hareketliliğinden bahisle Türk, Arap ve Ermeni tüccarların faaliyetlerinden, bu arada ada hakimi Venediklilerin Osmanlı korsanlarına karşı korumak zorunda kaldıklarından söz ediyor. İskenderun körfezine (İskenderun'a) ve orada, Antakya yakınından geçerek, Haleb'e varıyor. Haleb'de zengin Venedikli tüccar *Micer André*'nin evinde kaldıktan sonra iki Arap tüccar ile beraber geldiği yer, yani Hürmüz yönünde yola koyuluyor(35).

Haleb - Basra Körfezi yolu

Tenreiro'nun plânlayıp da Kudüs'ü ziyaret etmemesi, kanımca, ki ticari ve askeri faaliyeti tesbit etme isteğindendi. Bu sebeple de bir güçlkle karşılaşmış olmasından ziyade, Osmanlı ülkelerindeki Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlayan güzergâhı izleyip görmek istemiştir(36).

Bu amaçla bir tüccar kervanına katılan Tenreiro, Basra yönünde ilerleyen bu kervanın maceralı yolculuğunu, susuzluk ve açlığa rağmen yola devam edişini anlatıyor. Taybe(37), Rakka(38), Xefe-

(33) «He cercada de muro de pedra, e de edificios muito antigos, e de pedras de jasper em muitas partes. He muito bem arruada de fermosas direitas, e largas ruas, Os habitadores sao Christaos, e mouros, Aqui vem muitas naos, e navios das partes de Europa, e de Grecia: trazem mercadorias, e tem suas feitorias dentro em esta cidade, que elles chamao consules. Aqui esta hum governador com algua gente de cavallo pelo Grao Turco; e em hua fortaleza, que esta edificada dentro do dito mar em hua bahia, que cerca o dito porto pera a parte do ponente, e tem hum capitao de geniceros, e alguns bombardeiros, que nella de continuo estao» (ss. 93—94).

(34) «De uma villa, que esta em a ilha de Chipre» (s. 96).

(35) ss. 98—100.

(36) «pera que visse em o caminho as terras do Grao Turco se havia novas de passarem os Rumes a India» (s.107).

(37) «De hua villa que esta situada em o deserto, que se chama Taybe» (s. 100).

(38) «De outra villa em o dito deserto, que se chama Racalaem» (s. 103).

ta(39) ve Kerbela(40) güzergâhında olup bize tasvir ettiği yerler arasında-
rasındadır.

Hürmüz — Bahreyn — Basra — Korna — Doraceta — Trablus-
şam — İtalya — Portekiz

António Tenreiro'nun Hürmüz'den ikinci defa çıkışı 1528 yılın-
da olmuştur. Bu kez, tecrübelerine dayanarak, Hürmüz'ün Portekiz-
li valisi Christao de Mendoça'nın mektubunu Lizbon'a götürmek
vazifesini de yüklenmiştir. Aynı zamanda, Türklerin Hindistan'a bir
askeri sefer yapıp yapmayacaklarını da kesin olarak öğrenecekti.

Aslında Osmanlıların Selman Reis ve maiyetindeki denizciler-
le Kızıldeniz'de ve Babülmandeb boğazında Portekiz donanmasına
reaksiyon gösterdiği, hatta bu donanma ile savaş halinde bulunduğu
sırada veya hemen akabinde, Osmanlı ülkelerinden, hem de gizli
mektuplarla geçmeniñ tehlikelerine rağmen, Tenreiro 1528 Eylülü-
nün son günlerinde Basra yönünde giden bir gemi (nao) ile yola
çıkmıştır. Hurmadan başka yiyecek maddesinin bulunmadığı bir yer
olarak tasvir eden, ancak inci avcılığının çok faal olduğu Bahreyn
(Barem)'i ve sonra Doğu Arabistan kıyısında yer alan Katif (Cati-
fa)'i geçtikten sonra Basra'ya varmış, Osmanlı egemenliğine henüz
girmemiş bu şehrin ticaret merkezi niteliğine dikkat çekmiştir(41).
Hürmüz valisinden getirdiği ve Osmanlı devletine karşı bir ittifak
teklifi olduğunu sandığı bir mektubu Basra yöresi hâkimine ver-
dikten sonra bir Arap kılavuz ile Halep yolunu tutmuştur. Orada
Venediklilere ait bir binada kalan ve vaktiyle tanıdığı Venedik kon-
solosu Micer André'nin Sultan tarafından çağrıldığını, fazla mal bi-
riktirmesinden dolayı öldürüldüğünü açıklarken, adı geçen Vene-
diklinin gerçekten çok zengin olduğunu kaydediyor.

Trablusşam'a giderken Gafar dediği Gaffâre vergisine tâbi tu-
tulduğunu, bu verginin Memlûkler döneminde müslüman veya hi-
ristiyan herkesten alındığını, ancak Osmanlılar zamanında sadece
Hiristiyan ve Yahudilerden alındığını, bir gümüş para değerinde ol-
duğunu belirtiyor(42).

Trablusşam'da bir İtalyan tâcirin yardımı ve bir Müslüman tüc-
car gemisi ile Kıbrıs'a geçen Tenreiro Doğu Akdeniz sahillerinin Os-
manlılar tarafından çok iyi korunduğunu, ilgili beylerbeyiniñ izni ol-

(39) «De hua villa que esta no deserto, que se chama Xefeta» (s. 104).

(40) «De hua cidade que esta em o deserto, affostada do rio Eufrates hua legoa,
onde os mouros tem a sepultura de Ale» (s. 105).

(41) «Em gu se conta da cidade de Baçora...» (ss. 110-112)

(42) p. 120.

madan oralara hiç bir yabancı geminin gelemediğini veya oradan ayrılmadığını, ancak kendisinin 10-12 cruzado (Portekiz para birimi) vererek işini hallettiğini, Limasol'dan şarap yüklü bir gemi ile, şubat 1529'da Kandiye'yi geçtikten sonra, İtalya üzerinden Lizbona vardığını anlatarak Itinerário'sunu bitirmektedir(43).

(43) s. 125.